

3437

DALARNA

Järna

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

24/10 1931

Järnfeldt, Viola, 1931

Svar på ULMA:s frågelista 12
Fäbodväsen

46 bl. 4:o

1 " " teckn.

3437

L.L.

Exc. S. Björklund

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931 JÄRNA

Fäbodräsen

i Lyytsäje by, Järna socken.
1. Hlmänt.

[ett fäbodställe benämnes här büställa eller bidas, obestämd form, i bestämd form; här büställa, eller dom bidas, pluralis, dom büstallar, dom bidas.] [Fäbodställets område, d. v. s. marken som finns innan för söggåhn = gårdesgården kallas väll ibland biväll, obest. form, i best. form han vällen, pluralis dom villar.] I detta sammanhang må nämnas ett äldre namn, nu sällan hört uttryck: ita büdäma = till fäbodama.

Olika benämningar för fäbod och lumma- visstelse under sommaren, här aldrig ha förekommit här, enligt äldre bü - eller säbbokuller = fäbodflickors utlägg. Första gången man far till fäbodama kallas

Dalarna.

Viola Järnfeldt

Lyytsäje ~~Sätafjärna~~

Järna.

Ink. 24/10 31.
u. p. o.

if. tur

4/12 31.

Ordb.:

bod-ställe

bod, bet. 2.

Ordb.:

väll m.

Ordb.:

bod, bet. 2

bod, bet. 2

bod, bet. 2

bod, bet. 2

bod, bet. 2

bod, bet. 2

bod, bet. 2

bod, bet. 2

d. büfföringsdröjan = dagen man drog till
fäbodarna med kräftlyr och dan = kreatur
och vad som till största delen behövdes
under sommaren. Då slättertiden började
for både fölk & kräftlyr = de personer, som
möjligen vistades i fäboden tillsammans
med fäbodflickan, samt kreaturen hem
igen. [Under tiden man höjå = tiden
man arbetade med höet, jättå dan hem
na = vallade man hemma.] Denna hemma-
vistelse var väl mycket en åtgärd för
att spara på betet i fäbodarna, men
på samma gång kunna tillvarata den
gräs i myr och skog, som under slätter-
tiden är begärligast för kreaturen.
Då slätteren, som varade omkring två
veckor, var över drog man till fä-
bodarna igen.

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

Att fäboddar förkammis närmare eller
 fjärrare från Uppsätje by, finns ingenting
 som talar för, enligt äldre personers på-
 ständen. Man har av äldre haft fäbo-
 darna på ett ställe, undantagandes omvä-
 gan genom en utväxling annat fäbodställe.
 Eftersom folkmängden tillväxte, hände
 det att en stäkt ble ägare till samma
birställa eller vall = fäbodställe eller vall.

Att sådant ord som byboddar finns,
 och fanns inte i Uppsätje-måhå = Uppsätje
 eller Järna sockens språkbruk. Inte heller
 uttrycket att vara i hovfjället.

Fäboddar blägna så nära hembyn att bü-
kullar = fäbodflikorna, gingo hem varje
 kväll för att tillbringa natten där,
 finns inte och har aldrig funnits. Dock
 förkom det att man fraktade hem

4. mjölk ett par gånger i veckan. Mjölken för-
 varades under hutfärdin i inbräntbäckar, ett
 slags kagg- formiga träkärl med lock &
jöhär = med lock och ett slags träbunn-
 band. För att inte mjölken skulle skvalpa
 ut, la dom mulla & stävors = lade man
 en trasor mellan locket och büttknän.
 Dessa büttär voro av olika storlekar så-
 som två- kannor, in- kannor och stop-
büttär. Så väl ljökmjölk, som rhäls
 genom att man lade lätör i kovann
 mjölk, som askummad mjölk, fraktades
 hem på samma sätt. Av skummjölken
ystä = ystade man och gjorde üst = ost, i
 varken utskurna üstbjäll = ostformar.
 Dessa voro både runda och avlånga. Så
 ostin lagits upp åter lade mjusso = vass-
 lan. Av denna kokades mjussmör = ett

in-
 Öddb.
inbräntbäck

2

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

5

ljonkflyktande mussmör. Både mjusstommar
och smör förvarades under humpfärderna i
ovala träaskar. Mjusstoms- & smöraskar =
Mussmörs och smöraskar. Då man skulle
till fäbodarna efter arkastningen kalla-
des det att vara dit efter singät = sovit.
Hetsammans bars hem i en säck av flä-
kad vävnad och kallades finnsäck. Den
hade fästlär = hängslin, som kunde
hållas över axeln och bäras på ryggen.

Fäbodställen avsedda endast för små-
kyttlär = småkuar fanns inte. I stället
[hade man dem i ett särskildt lark-
fjös = får-hus, i omedelbar närhet, vanti-
gen vägg i vägg med kr. fjösä = kr-
dugårderna, i krfjösä hade man även kalvar
och getter, dels bundna dels i kyttlär =
ställe arkastningar eller bäs.]

~~lark-säck!~~
Ordv. ask

Ordv. lovel
finnsäck

ex. d. ö.

Ordv. lark-fjös

Det har väl aldrig, utom i något instaka fall, förekommit att hela hushåll flyttat till fåbodarna under sommaren.

Ordet boland finns inte i ortens språkbok.

Fåbods-tälten som i manna-minne varit brukade i vår by, bypsäje är bl. a.; Rutsberget, Knästen, Smarkberget, Parkberget, Låberget, Omberget och det på Järna Finnmork belägna Digertli-berget. Ruttsbärja, antas ha fått sitt namn av den nedanför belägna sjön. Smrbärja av en fordom rikedom på ormar, Låbärja möjligen av dess rikedom på källsprång, Knästman av dess egendomliga lågelform. Smark och Park-berget namn, synes omöjliga att förklara. Även Digertidas. Enligt äldre uppgifter har Bypsäje by = Bypsäje by från början varit ett

fäbodställe. Päls, och sedan Muntäs = Päls.
 och Muntus folk, vädde om fäbodstället,
 som mynnade ha legat där gamla Plan-
gården nu står. Endast sälje eller säljs
 förekom långt tillbaka i tiden i sam-
 band med fäbodväsendet. Exempelvis i
säljokullen = fäbodflicka. Ett numera
 bortlagt uttryck. Namnet lypsäljs = lyp-
 sälje antogs därför ha uppkommit genom
 att platsen låg rakt söder eller uppåt,
 från den del av socknen som då ut-
 gjorde den egentliga bygden där Päls och
Muntus folket bodde

pp
 Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA
 DAL.

Frgl. 12

Fäbodvallar och omgivningarna.

Eftersom fäbodarna ej ligger så långt borta från hembyn, finner inga särskilda benämningar, med afseende på deras läge. Det säges endast, dom e lår budar = dom är i fäbodarna, eller där bärjar. Inom inhägnaden, den egentliga vallen, hade man i början röjt undan skogen, om genom svedning eller på annat sätt, vet man med bestämdhet inte. Därigenom erhöles man mark som gav ganska rik med gräs, om det också var magert. På den tiden var det ont om hö i uppsälje-bondens ladar. Bühö blev därför ett välkommet tillkott i fodurförrådet.

Dalarna.Järna.

Viola Järnfeldt

Ink. 10/11 1931

en. A. ö.

Brd.:

berg n.

Landsmålsarkivet Uppsala 3437

Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

Brd. : ~~tot~~
hö n.

För mycket långt tillbaka i tiden lär det ha funnits en svedja i Knösön.
 Värmare bestämmt nedanför nuvarande Vik - vallen, (även den igenvänt och slugan riven.) Man svedjade och sådde råg i askan. Omkring "gården" var en "gårdesgård" av smala obarkade granar, som fästades vid varandra med jävvisse = de hopfamnade unggrens-stammar, som användes för detta ändamål. Rågen skars med ett slags skärar försedda med handtag. Dessa benämns sjirur. Rågen fick sedan vara kvar i jäbodarna tills det blev slädföre.
 Lärskild beströmk till varje jäbodställe förekom inte. Olika jäbodställen hade samma beströmk. I början var ju skogen odibat, men efter

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

storskiftet innehåller bönderna skogs-
sjiftar = skogslotter lite här och var i
 husekogarna, varför det blev svårt att
 rättvist fördela betesmarkerna. Man
 fann det klokast att låta det bli som
ä a vir ä gammult = av ålder; gemensam-
 ma betesmarker. Dessa benämns löta,
 eller mlä vidin vull. Alderdomligt, nu
 yttst sällan hört.

Området på fäbodstället där tusen oo-
 ro betägnas kallas vullen = vallen. Den
 var invägnad av röggöbn (den senare
 stavelsens sjätaljud är ett mellanlyd
 mellan o och ä.) Gårdsgården på Hal-
vors = Halvors-vallarna var försedd med
 fyra grindar och tre ter. Ett le bestar
 av låsa stövar som läggs på jävrior
 och därmed göra samma gjäst som

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

obs.

} Ordb.:
vall m.
 (o dör o)

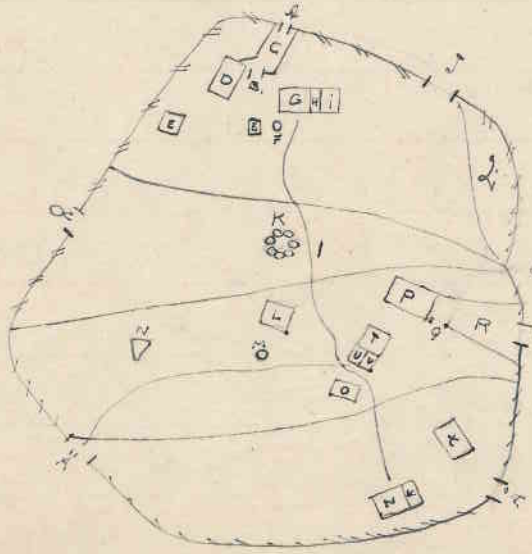
en grind. I skogen, omkring jäbods tälle-
na fanns av ålder gott om rönningår =
inkägnade slätträngar, tillsammans
med myrskogår och bukå utgjorde dessa
all mark som användes till slätter. De
enda rönningarna som nu finns be-
varade omkring Knösön, är Jakspås och
Riuttsbo-rönningar.

Ord.
Rönning

finns alla de
slättermarker i
byn?

?

Nedanstående skiss är från halvart. vall-
arna i Knösön.

- A. Rälghult, Johanssons fjöggrind.
- B. " " fjöggrind.
- C. " fjög.
- D. " " fjög.
- E. " " hölsdar.
- F. " " kerkes.
- G. " " bus.
- H. " " myrskog.

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

Y. R. A. Johansson's <u>vällär.</u>	R. " <u>ljya</u>
J. " " <u>grind.</u>	P. " <u>ljygrind.</u>
K. Rivin sluga, flyttad till Z.	T. " <u>slugu.</u>
L. Dalkars Erik Ericssons dotter, bada	U. " <u>mjöskes lugu.</u>
M. " " <u>koksta.</u>	V. " <u>förs två - förs luga.</u>
N. " " <u>kärra som an- vändes gemensamt.</u>	X. Dalkars Erik Ericssons sons <u>fjös.</u>
O. " " <u>vällär.</u>	Y. " " <u>mjöskes lugu</u>
P. " " <u>fjös.</u>	Z. " " <u>slugu.</u>
Q. " " <u>fjösgrind.</u>	Å. " " <u>lè.</u>
	Ä. " " <u>grind</u>
	Ö. Halvans Lars Ericssons <u>lè.</u>

1. Gemensamt gångstiq. 2. Lokön, ett inbrägnat vattenstjukt område. Kumma mlä lèta. (= utan gårdsgård)?

ursprungligen. han hata Halvans vallen här hört en gård. Men genom arv är den nu delad i fyra delar, eller vallar. De

olika ägarnas lottor är inte avskilda, utan det hela är sammanhängande, och de olika vallarna har gemensam gårdsgård runt om.

En kokplats finns vanligen till varje vall, den benämnes koksta. En sådan har mestadels ett tak, ibland smedtak, men inga väggar. (Till tak användes för itukluona storkar, även på fjäs- och stugtak.) På marken är lagd en sten-ring, mellan vilka storgryta placeras. Bredvid kokstaden brukar finnas någon anordning för skjälvande av disker, vanligen en bred bräda lagd över stenar. Ibland också ett trästäte. Numera i byn hade man också liknande kokplattor.]

Co. 9
Crd. b.:
kokstad

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt, 1931. JÄRNA

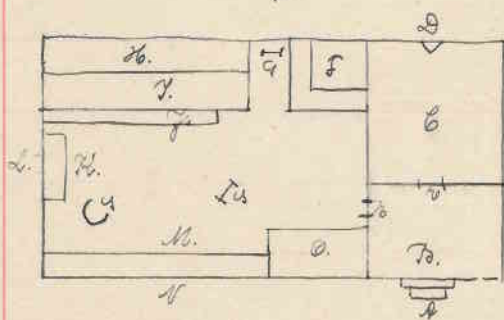
DAL.

Frgl. 12

Byggnader.

Byggnader som fanns på en fäbodvall hörande till Lypsälje by var: 1. büstuga = fäbodsstuga, 2. En i samma byggnad inrymd mjölkstuga = mjölkammare 3. Hölsida = hölada. 4. villån = vedbod. 5. koffjös = koladugård. 6. Ett därmed sammanbyggt Lakkfjös = Färhus. 7. köksta = kokplats. Som gemensamt namn på alla byggnader kan anges bühusrar.

Grdb: fack-
fähus;
kok-stad
~~hus~~ hus

Fäbodsstuga från Lypsälje

by. 4. sten = trappan.

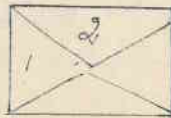
B. försstoa = förestugan.

C. mjölkstuga.

D. Mjölkstuhösta = ett från mjölkammaren väende hål, uti det fria.

1. öppning 2. vägg.

mjölkstuhösta

8.6. stug- och mjölkkammar dörrar. F. Öpp-
 en spis, murad av gråsten. G. "Påsen" som
 var raka och i bländ hade man bara
 satt fötten under egendomligt formade
 rötter och utväxter av vanl. björk, tall
 o. d. Under ärens lopp har dessa blivit så
 fullständigt avnått, årtal och barnär-
 ken att det hela blir nästan oläsligt.
 H. högäng, G. medisäng. Dessa sängar
 var placerade öm varandra, med en
sängspäll framför. G. H. bord = bordet
 vanligen fastsatt vid väggen med en
 smedslå. L. fönstär, närmast sängen. =
 fönstret närmast sängen. N. En yttre
 väggens gämda bänk och fastbyggd vid
 denna. N. Fönstär. O. Skåp med ljäll-
bylles. Detta är väggfast med "skåp"
 motill och ljällbylles ävåta - övst.

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

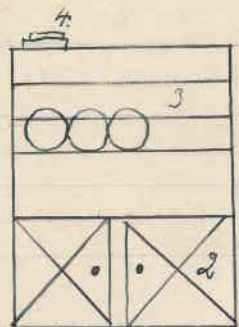
DAL.

Frgl. 12

Bildb.: hög-
 säng; ned-
 säng; säng-
 späll

Bildb.: tvål-
 hylla

Så ut ungefär så här.

1. förvaringsplats för grytor, andra kokkärl m. m.

2. "Pågel", där knivar, skedar öror grötmullor: (tråstötter som användes till grötkokning. Dessa

erhålls genom att man tog barken av unga tallbojor, samt skar av dem till lämplig storlek) m. m. hade sin plats.

3. Gjällhylla där tallrikar, träkärl, koppar mjölk-käppor = mjölktråg av trä m. m. stod upp. På den övre hyllan kvar där psalmboken inlagdes i bordsplatsen. För övrigt förvarades där annat lättbart om sådant fanns.

På golvet i föbodsstugan hade man aldrig matlag, men vid helger såsom

Ordb.:
mjölk-käpp

till mässman = midsommars strödde man
 emis och i bland löv på golvet. Muren
 strades med rönnblommor = rönnblom-
 mor och björklöv. | I taket hängdes böck-
blor = liljekonvaljblad, öron en träd så
 att stjälkarna kom uppåt. |

Ljök-stugo användes till förvaring av
mjölk, ljök, mjölk, eller fil, smör, ägg
smör, gräddor, samt en del matvaror
 såsom bröd, mjöl m. m. Kläderna la de
 man förvarade i kistor som stod på
 golvet. Bjäljista. Hyllan där mjölk-
 kärlen var sin plats, kallat mjölk.

Vägot särskilt kokhus förekom inte.
 Utan den å vatten fristående kokstau.
 Den användes utslutande till ystning,
 mesmörskokning, och värmande av disk-
 vatten. Maken kokades inre över eld -

Ordb.;
bock-blid

Landmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA
 DAL.
 Ordb.;
kista;
mjölk-lave

Ordb.;
kok-stal

hården, pi hörna, dets över grömming-
en järnring försedd med tre fötter,
dets i grytor.

Orden skd hus, skåle och störis finns inte
i ortens språkbuch.

Vägar särskilt hus för främmande fanns
inte. Man var inte så krusksam av sig,
isymmetri inte i fäbodarna. Vilde in-
te främmande, eller som det här heter,
okönt, ta det som dom fick så
slappa dom. [Mestadets var det bara
hemmafötk = i bygden boende som kom
och träsade på.]

[Fäburen i fäbodarna skilde sig gar-
sta, litet från hembygd, ifråga om
inredningen. Särskilt sommargräsar-
sommarslagårdarna hemma i byn, var
likovande med sina gröggöbr = jordgolv.]

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt: 1931. JÄRNA

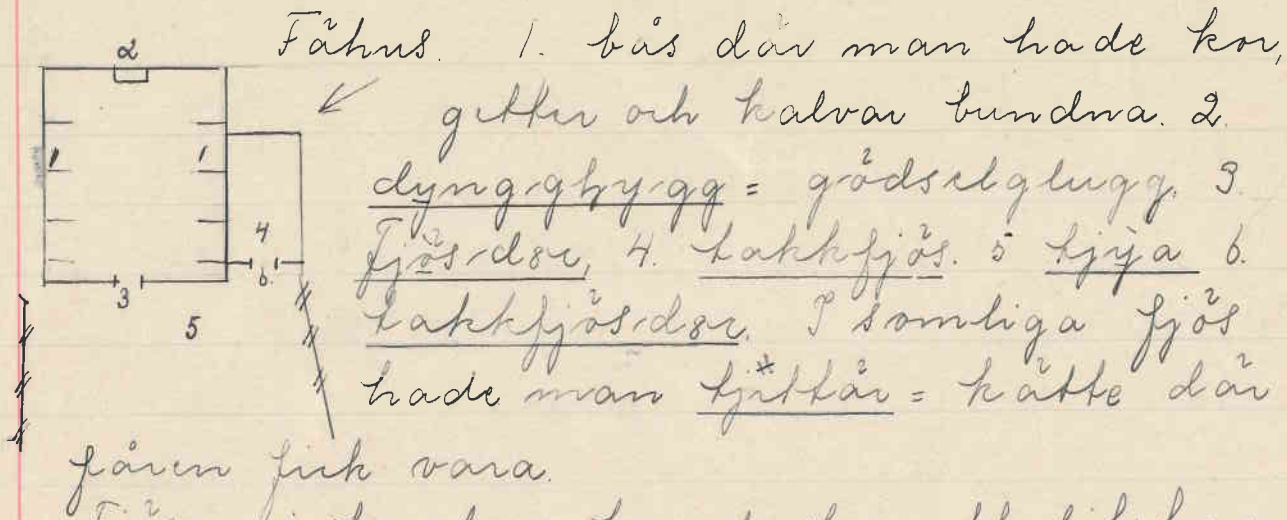
DAL.

Frgl. 12

ur. A. Ö.

Bohb.; hem-
man-fötk

ur. A. Ö.

Fähus. 1. bås där man hade kor,
 getter och kalvar bundna. 2.
 dyngrögbygg = gödselgrygg. 3.
 Fjösdoer, 4. lakkfjös. 5. ljya. 6.
lakkfjösdoer. I samtliga fjös
 hade man ljittår = kätte där

fäven fick vara.

Fjösan i hembyn kunde ha ett litet rum
 inrymt inom samma byggnad, fjös-
kammaren. I denna var det vanligt att
 gårdens kullor sovo. I bland fanns
 också en högsäng över lakkljittår =
 järnkätten, för samma ändamål.

Vidare fanns gräsrens-mur, på vars eld-
 bränd vatten värmdes åt kreaturen.

Detta kallat varm på bytka, (hett
 vatten värmdes över agnar i en bytka.)

Ordb.:
fähus-
kammare

Ordb.:
varm v.

Organisation.

Agare till fåbodsstället var vanligen en gård. Om någon genom arv, inhåll del i en fåbodvall, nyxförde denne mestadels egen stuga och bukhus på sin lott.

Långt tillbaka i tiden, hade ingen mer än sina egna kryttlys i fåbodarna. Under 1800 talits senare hälft började del förhoppna att man tog å så (arås) = arås kryttlys = tog andras kreatur mot betalning. Denna uppgick till 25 öre per ocka för ko som stog sin, och 50 för mjölkko.

Så slätten var färdig hem i sockna- i hembyn | för man till fåbodarna för att slå orslen & renningar. Under denna tid va å liv där bärger må välle. Gårdens pojkar och gubbar skulle dit på

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

Ordb. sin

Ordb. sockna-
ken f.

släppte, men också Ljävångar & kuller f. ö.
 reke som va lidungä & slapp frå = hela som
 hade tid. Så var det att sätta i gång
 med liår & huvvår = liar och handräf-
 sor. Hört sabbes sedan upp i hässjor.
 En sådan består av två kraker, sju
stängar & fyra stör. Ville man ha
 den större var det bara att öka ut
må mer varv hå, mer stängar, kraker
 & stör. Någon gång om det var riktigt
 varmt väder, fick höst ligga och sol-
 torka. Så höst var riktigt kort,
 va å ti på två innå. Høstörden blev
 ofta liten och magra, så det mötte
 många svårigheter att få in den, i de
 tränga ladsorna. Dessa har någon
 gång skämtsamt benämnt ussstjäll.
 Høst hördes hem på vinturförst.

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

Livet på fåbodvallen.

För mycket länge sen vistades hela hushåll i fåbodarna. Det bråkades att bysälja by får i tiden nästan var folklos under somrarna.

Så blev det ju samma husmor, som förestod bukussellå som i humbyn. I snare tider, skickade man iväg bara kullor och lät övriga ymsoner inom hemmet stanna där. I ett fåbodhushåll med "mor" som bukullor, måste barnen hjälpa till med arbetet så fort som kunde. Kullid dugde de till höggossår & höhkullor, d. v. s. hjälpa till med valningen.

Om två eller flera hushåll, ibland två kullor och så, bodde i närheten av varandra var det vanligt att

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Fgl. 12

Ordb. i herd-
gasse

— m. d. ö.

dom jätt hop. Detta innebar att man
vallade de gemensamma kreaturen
varsin, eller varsinna två dagar. Sedan
fick man ju vara fri, de dagar, den
andra parten vallade.

Brdb.:
gäta hop

Fåbodkullans arbetsdag började tidigt.
Vid halv-femtiden måste hon stiga
opp, det var ju så mycket som mås-
te medhinnas, innan det blev lös-
dags. Först var det att värma vatt-
en vid kokstov, ty kor som mjöl-
kade och kalvar måste ha varsin
byttor = en hink varmt vatten, med
en mjälväve i om man hade, innan
dom löstes. Så var det att mjälka
kor och getter. Mjälken måste se-
dan silas opp i stora träskålar och
fal. Sedan måste bukulla ha nå-

Brdb.: lös-
dags

gon mat. Frukosten bestod vanl. av
 välling, bröd, smör och mussmör. Då
 man ätit var det tid att se efter om
kryttror kunde börja lösras. För dubba
 ändamål fanns skure = en skära i
 fönsterbrädet som låg åt röstern. Fäll
 nu skalstrålarne utifrån denna, var
 det tid att lösra. Under mörna da-
 gar fick man gissa sig till tiden
 så gott man kunde. Om det nu var
 dagen man slayx jättes, så blev in-
 te brukellan arbetslös för det. Då
 skulle det kärnas, ystas och kokas
mussmör. Gräddor hjärnas hi trä-
hjärna må hjärnmölla en stöt med
 ett ofta varkert utskuret blad.
 Skummjälken slags i mussugryta och
 tillsattes där med flöjsvatten. Mjälken

Arb. skä-
 re f.

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA
 DAL.

Frgl. 12

Började nu skära sig och isstr kunde
 tas upp. Vasslan kramades nu med häv-
 denna och rostmassan parkades hårdt i
isstrjälla. isstr skulle för att bli god,
 lagras minst sex veckor i källare. Då
 den blivit nog huru mögbru & makkillen,
van fäbru & go. = Då osten blivit nog hä-
 rig, möjlig och maskäten, (av ångrar) var
 den färdiglagrad och god.

En äktsod myssa = vasslan, denna ko-
 kades ihop till myssmor. Mot slutet
 av kokningen tillstalles lite rågmjöl,
 (det fanns inte utmjöl för.) och det
 hela var färdigt.

Utom dessa nu uppräknade göromål
 var det ju mycket annat som måste
 medhinnas och göras. Det var distning,
 skådnig, stikkjäh = stickning, sömnad

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

Ordb.:
 stich-gärd

m. m. Skras man kom till fåbodarna
måste det göras nya tsyg: två haxtvinnar-
de, unga björkhvidjar, som fästes samman
omkring kreaturets hals, och med en länk
satt fast vid väggen.

Ordb.:
tsyg n.

[Arkastningen efter kreaturen i fåbodarna
kallas busugtra, eller endast sugätr denna
hänkas en gång i veckan och benämnes
endast je lär juh sta ätt sugtra.] På
mycket arkastning inhålls inte att man
behövde klöja hem dem. En vanlig väve-
kont vark mestadels till.

cc. A. G.
Ordb.:
sovel n.

Då en fåbodflicka åtag sig andras kre-
atur, lag hon varit så många som
rymdes inni fjäså. Arkastningen fick man
skilja på, så att var och en fick sitt.
Tjaren till kreaturen skickade alltid
med diverse mjölk. käril till fåbodarna.

Eftersom det mest var gårdens egna kullor som skötte fjäbodarbetet, kom ingen särskild lön ifråga. Om någon hade yigra, vilket mycket sållan hände, fick hon lika lön som annan. Denna betrod för nästan uteslutande av kläder.

I fjäbodarbetet ingick också att göra tragar, krastår, vispår, ta lövtjärvar tå vinn, lun, gär loga kyttvar, m. m. [På kvällen] ei. d. b.
 alla brukade ungdomar från olika by-ställen samlas, ibland i den ena, åniden andras stugu tå syssittning. Vid dessa tillfällen var det mycket trevligt. En stor värmmande brasa flamnade på hörna. Omkring denna satt ungdomarna på sätår 8 bänker. Men ingen fick vara sysslolös. Man arbetade med is på sina arbeten. Den ena gjorde stikkjär, den andra

kanske höll på med en yvdaht = skjorta
 till sockendräkten, en tudsje med virk-
 ning o. s. v.] I bland tog man kappändor. Detta
 kallgick så att man mätte av en lika lång
ändor från vars och ens nystan. Den som
 nu först stirkade upp sitt garn vann.
 På var det någon som hade en gåba och
 denna åtföljdes snart av flera. Gamla
 kärleks- och andra visor sjöngs även flit-
 ligt. Snart var brasan utbrunnen och
 skuggorna blev så långa och tråkiga,
 nu kom det humiska historier om skymf
bärgtroll & vända. Hu då! Den ene ha-
 de sett vända & hännäs kryttlyv, en an-
 nan bärgfotok. Det var nog inte rå-
 digt att gå hem nu. Bäst stanna i natt.
 Nu helger var det mässmon
 som firades. Men det gjordes så mycket

Ordb.;
kappände

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

grundligare. Fäbodstugan sirades med grönt
 och blommor, golvet med harkat ullis och
 fiskt löv. Tilbunke silades och söbst
 kokades. Det var ju mässmon bara en
 gång om året och man väntade mycket
hinnafolk. Alla ungdomar skulle till
 fäbodarna över mässmäsja. Sydman
 var själuskriven gäst. Då sydmännen
 kom, hördes deras stäbbliga låtar och
 spritlande polskor långt borta på bu-
 väjjan = fäbodvägen. (Det fanns inga raf-
 flande gramofonskivor på den tiden, eller
 skivlagars.) På ätosida = eftermiddagen, av
mässmons-aflo började folk samlas.
 Först skulle ungdomen trakteras med til-
 bunke, smör, bröd, söbst m. m. Tilbunke-
 en var uppslad i avlång trög. En dessa
 drack man nu, nu efter en, så länge det

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

fanns något kvar. Så man åtit, slände
 spelman upp, och dans och lek, vidtog
 till morgonen. Det var slängpolska, hant-
 bo, och gammalvals. En annan användes;
dans kringbruk. Så gick dansen, så länge
 någon orkade. Men soligt hade ung-
 domarna, så gammalt folk, bara dom
 träffas, börja tala om mässmosjälde
där bärgas. I detta sammanhang bör
 kanske nämnas två spelmäns namn;
Frelbakk Anders Jonsson och Lars Gullbrand.
 Efter Gullbrand har man ett ostä-
ordslär; hå va tiden två, gamla tidens
 jäbodliv åsyftas därmed.

Första söndagen efter jäbodflikarnas hem-
 komst skulle dom gå i kyrkan. Det var
 riktigt nymodul tå gå tå tjorljös
 en gång till.

Ordb.:
kringlig

Landsnärskivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA
 DAL.

Frgl. 12

Ordb.:
kyrka f.

Flyttningarna.

Angående avståndet från hembyn, så blir det ju olika, för ynsä = olika berg. Om gård eller släkt, har sina budar vid ett berg, en annan vid ett annat. o. s. v. Ett syysäljbuskälla, som ligger långt från byn är digerlibudar. (Perols folks.)

Ordet buffärs har någon gång använts, utom i sammanhang med jäbodarna, i ex. hört skå, du buffärdä dä? = var skå? du fara!

[Bufförninga skedde så snart det humnit bli något bete, eller i början av juni. Mycket långt tillbaka, flyttade man inte till jäbodarna förrän sädden var färdig. Så fanns ju inget särskilt arbete hemma före släkten. Utan hela hus-håll kunde vistas där budarna.]

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

ex. d. 6.

Vid flyttningarna både klövjade och bar
 man. Några särskilda dagar som ansågs
 lyckliga eller olyckliga för bufföring
 känner man inte till. Lön- och helg-
 dagar var naturligtvis en räkningen som
 sådana. Innan flyttningen företogs,
jätblås å hemms, myrar och skogsgräs
 betades av. Kreaturen måste ut för att
 få skogsvarns. Men även för att dom
 skulle späkas & kål tässa litä (få motion)
 Så bufförs-dagjär kom fick komma var-
 sin flugas. starkt av mörknyjs-arsnik.
 Över ladugårdsdörren hade man stäl.
 Annars kunde kreaturen värt sjända =
 få någon sjukdom. Det hände också
 att skärbom fick en bit stäl i skäl-
 lan.

Så man kom till fjäbodarna var det ju

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Fgl. 12

kata utav
 Brdb.
 spikas

Brdb.
 skämma v.

jämli (= alltid) något arbete som väntade.
 Lårdagsgård, grindar, ler fähus m. m. behöv-
 de kanske en liten reparation. På skulle
 det rivas mossor, som användes till strö
 under kreaturen. Ved måste också fin-
 nas, denna fick man mest genom kvist-
 samling och av torakar = torra träd.
 Städning av stuga & mjölkstuga får in-
 te heller glömmas. På var det bäddning
 av fäbodsängarna. På sängbotken bred-
 des långhalv, över halven en läppgub-
 bå = ett av gamla linnekrasor vävt
 "lakan", ovanpå läppgubbån & björns =
 ett halvlångt lakan som drogs upp
 över kudden och därmed också tjänt-
 gjarde som ängott. Till sist hade man
 en fjäll av kalvskinn, oftast mycket
 brokig på grund av många skinn av

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

Ordt.
läppgubbe;
blöja

olika färger, bredd över sängen. (Vid "fäbri" var fastsytt ett tättjä = färke av ylle-garn, oftast värd i rossingång, eller annat krus.)

Ordb.:
fäcke

[Las - och ösmässa, firades aldrig något särskildt. Om gräsväxten var svare än vanligt, hände det att bufsktjä var hemma på slätter vid ösmässa.]

u. d. ö.

Ordb.:
bod-folk

[På hösten, då betet började byta i fåbodarna måste länkas på hutfärd. Hembufföringja företogs lå mässmässa, i bland stannade någon ända lå bönd⁻¹³gälda = 4:de böndagen.] Buhö fick inte röras, det skulle användas till vinterfoder.

u. d. ö.

Ordb.:
helgd

[Lista vickan fick kreaturen gå på vellen och bita av angronen = äterväxten. Löt-vikku, lötsondag = lötveck, lötöndag.]

u. d. ö.

Ordb.:
löt-veck

[Innan man for hem skulle det

u. d. ö.

kokas | buffårsvälling. Mjölken till denna, si-
lades direkt i grytan. På skulds det göras
i ordning bufförsmassäck = matsäck. Vid
såväl hem som ditflyktring, användes
håströjen = klövströjen. Innars fanns en
smal gängstlig som brukades då dom var
itå budar ätt sugår. Den vägen var både
smal och oländig men gäråra.

Da bukulla kom lä bys igen, blev hon
ofta trakterad med mat av dem, vars tre-
alve hon skött under sommaren. I bland
kunde det också vankas några liten
present, såsom brvukhåda eller dyg.
Det kanske blev en liten spargunnig
över på sommarens arbete. Tio eller fem-
ton kronor var mycket pengar för i
världen, då gigor fick den mätta sum-
man av 2:50 i månaden.

Ordb.:
bufförsvälling

Ordb.:
håströje

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

Vallningen.

Någon gång, särskilt i senare tider
 har det hänt att kreaturen fått gå en-
 samma, bukulla har då endast följt
 med på väg. Vanligast var dock att man
jätt dom = vallade. [Valljonet har benämnt ^{ec. d. 51}
 både jättkuller & höra. Ordet höra an-
 vändes både i mask. och feni. exmp. hörg
gosså, hörkuller.]

Valljon lär aldrig ha ringats här, Kulle
sätt dom bort dom = fick någon fåbod-
flucka ha krytkvar mot betalning.

Till mat fick hörn bröd, smör, ost mes-
 smör och björkmjölk. Smör & myssmör
 förvarades i askar, [björkmjöstlja ti hö-
buttn = en liten avlångt rund kagge.]

Det dubla, och mura till ylkadades ned i
hörsättjän, en liten kont av näver.]

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

Ordv.:
herd-buttn

Ordv.: herd-
säck

[Fyll midsommar hade kokats söslusst och bakats mjukt bröd. Valljonet fink nu med sig därav i höhsättjen, till extra fågnad, det var ju tulq.]

acc. A. 6.

Den höhkulla var utrustad på ungefär följande sätt: nävriskor, s. k. svenskor, höhk-skor, = strumpor utan fätker, gamla foufot beqagnades i stället i skorna, gammal henvärd kjol, tröja och vid regn väder ett stort khäda, gräkhäda. Detta var kantat med henväorda band och var så stort att en av hörnarna räck långt ner på ryggen. På var det slesskräppor & gräskor. Dessa båda väskor bars i en ren om livet. [Slesskräppa, som användes till förvaring av stuljor = mjöl och salt, bars på högersida. Den gjordes av korumpor = korvansar och annat nötkärl.] Fätkaska

Bredd: kolk-sockaBredd: grä-klädeBredd: gräskor

acc. A. 6.

Frgl. 12

DAL.

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931. JÄRINA

hade man stikkjåka ti. Därav namnet. Det
hände också att hur och horn fick följa
med ut på vallningen. Det senare lär ha
använts att skrämma bort björn med.

Vid sju tiden på morgonen skulle krytt-
rar lösas. Då bar det iväg in i skogen
Först gick vaktkullan, kypända & lopk-
ända, kom konår minå, kom Lila, & Rosa,
& Krustin & sjärkora, kom Sommargås &
Rötsina kom kom, hoi hoo Det sista
kom långsamt och utdraget. - Sedan gick
skärkan, till sådan togs den älska och
frammaste kon. Korna fick hunka om-
kring lite som dom ville. Många gånger
visade det sig att kreaturen bitta
bättre än vapfliskan.

[Då solen stod högt på himlen var
det tid lä lätt stå = låta kreaturen

Landsmålsarkivet. Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

no. 4.5.
Btbl.
sta

stanna. Omkring Knösens jäbodställen
 fanns många sådana ställen där tre-
 aluren fick stanna. Bl. a. Lisskaris stann- Brdh.
sta, Linuäs-stannstan, Rismyrs-stann- Ständ-stel
stan.] Omkring byn bygsätje fanns det
 gott om sådana. Det var Djörnmyr-
Fugälmyr, Helårhol, Gästhol, Stighol-
Gränsva-stannstan. Flar Pårs brändes
 m. fl.

Da man kom till en stannsta, gjorde
lötn upp eld, med sina medhvarva
juddon = elddon. Det var fhintor & fnösk
 som användes för detta ändamål.

Fnösk fick man av vollärtikkor = altic-
kor. — Korna och smäkryttror
 lade sig belätna med runt elden,
 idisslande och nöjda över att slippa
 besvärliga bronsår & härtränkår =

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL

Frgl. 12

bromsar och myggor. Välljont kunde nu bör-
 ja tänka på sig, då kryttror var betäna.
Hörsälljån ägnades nu och maten plac-
 kades fram. Och vad det smakade gott
 med mat i skogen! Sen tog hölm en
 liten middagslur, med sälljån grund
luru = under lurudet, nymnad till söms
 av den susande skogen. Man hade tid
 att sova bara en stund. Det var så myc-
 ket annat som måste göras. Nu togs som-
 mad och stikkjår fram i jåblaska. To-
rigå fingrar arbetade så vaskt
 Under vällningen skulle man även passa
 på och ta grånvingris till kvastar, grån-
lullor = granplantor som rykts upp med
 rot och användes till tvagar, sjäfts, som
 bands hop till tvagar och brukades till
 diskning av tråkär, vispris m. m.

Landsmålarkivet Uppsala 3437
 Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

Dagen led, snart blev det bind-dags. I
snorkbärgs buställa hade man kvälla
 efter de kringliggande bergs topparna. När
 solen stod över milborgsbärg var kl. 3.
 över hummärbärg kl. 4, över lågberg kl. 5,
 över hundfjeren kl. 6 och då var det tid
 att binda in kreaturen.

förbr. Lijebled?

Efter säddens avslutning på lädijer
 släpptes hästarna ut i lösa. Där dom
 fick vara tills skörden skulle bärgas in.

ell. d. ö.

Bodbr.
 häst

På hösten då säden var inkörd
 släpptes byns alla hästar på öna varje
 gård eller hemman har sin lott på den
 bördiga lypsäjs-ön.

Långt tillbaka i tiden, då det ännu fanns
roggöl omkring varje åker, släpptes alla
 grisar i byn på en åker som var byns allmän-
 ning. Åkeren fick sin hela svinfott-åker.

Bodbr.
 svin

Läger och folkets rörande fåbodelivet.

Järna, Dalarna

För att skydda sig mot ont bar vatt-
jonet under vallningen en liten docka av
tibastbark och vändilarot. Tibastbusken är
mycket sällsynt och växer bara på instaka
ställen här i socknen. Om denna dockas
skyddande egenskaper finns en gammal vis
eller ramsa; Tibast-dockas & vändilarot &
fri bot mot allt ont som inni skojän bor.

Det finns många berättelser om
bugfotk & rända från våra fåbodar.
Dagkvällen var helst ute på morgnarna,
just i solgängen. En morgon fick bukull
av dår kväs, hära lockrop och hund-
skall. Den tittade ut genom fönstret och
fick se en lång rad svarta kor, inte en
enda vit, draga genom vallarna och upp mot
berget. En stor, svart skällande hund var

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

också med. Bergsbollhunds skall låta
mycket humskt. Först skäller han tre gån-
ger efter varann, sen blir han tyst en
stund, så skäller han igen, men aldrig mer
än tre skall åt gången.

En annan gång var en vauflrika ute och
vaktade. Det led mot middagstid och kre-
aturen hade tjå stans. Kommit till en
skänstla. Kulla kom nu att se rakt mot
berget. En stenär som var bredvid och från
själva det brända berget kom det nu mass-
vis av folk och svarbå kryttlyr. Berget stu-
par brant mot en myr, full av små tjännär
& lång tjännär, ingen kunde gå över den myr-
en, sommartid. - Det underliga följel fort-
satte med rasande fart utför berget och
rakt över myren. Det gick som en dans och
både gungfly och tjänn, lyktas bära både

"folk" och kreatur.

På ett annat ställe satt en flicka ensam inne och arbetade. Plötsligt flyger dörren upp och en underlig gumma kommer in. "Min Järnmors finns inte, får jag låna en; säg åt gumman. Det fick hon och nästa afton kom hon och tackade för lånet. Då satt det en stor smörklump på ett hög. Burghollden var tacksamma av sig. För i världen antitade dom ofta människor till hjälp. En gång blev en gumma ombedd av ett burgholl, att följa med och hjälpa hans gumma, som skulle få ett barn. Hon lydde och blev sedan riktlighigen belönad. Innan hon skulle gå ville burghollden bjuda på mat. Eftersom hon var hungrig, tackade hon och slog sig ned vid bordet som var dukat med många, och fina

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA

DAL.

Frgl. 12

rätter. Summan knäppte händerna och läste bardsbönen. Men då skedde en märklig förändring. Helt den goda maken blev förvandlad till krälande ormar och gaddar. Nu blev hon rädd och sprang hem dit fortaste hon kunde.

Rända = skogsrätt säg man också lite då och då. Ö jättkuller säg henne en gång i skogen. Då var hon helgdagsklädd i Järna sockendrätt. Men ryggen var ihärlig som ett gammalt baktråg. Ett sällskap bärplockare säg henne också en gång. Det var vid gipstjärn. Omkring den fanns gott om myrbär = hjartorn. Det var tungt och klart väder. Tjärn var spegelblank, och på vaktmet dansade rända. Då var hon klädd i lång vit klädning, med ett brett bälte om livet, ditla sken som

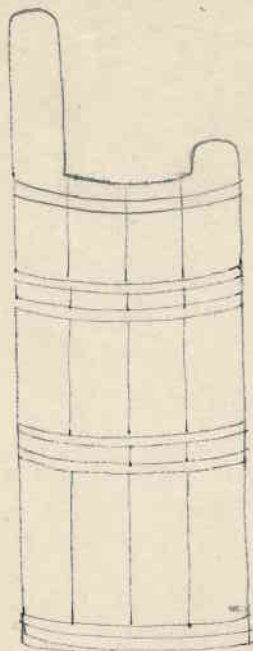
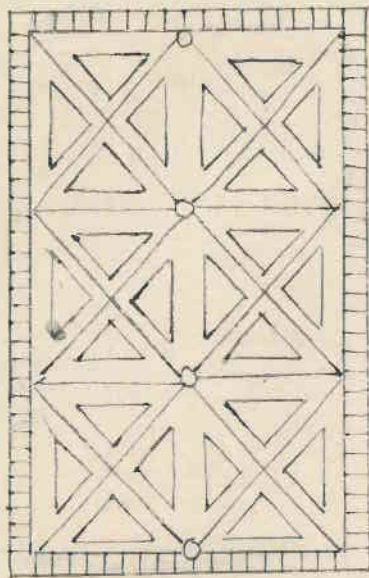
solen. Det gröngrula häret räckte till midjan.
Hon var fagra som en vårdag.

En gubbe satt och mutade en gång, men inte
ett mynn fisk han. Med ens får han se en
vacker grönklädd kulle stå framför sig, "kan
jag få en bit tobak, bad hon. Rända fisk
vad hon önskade och gubben fick sedan så
mycket fisk han orkade bära hem.

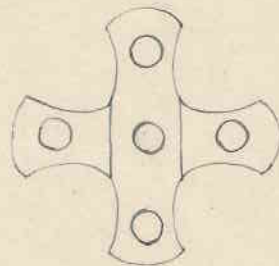
Många äro historier om rända, många
läro också ha sett henne, men alltid har
hon varit strålande vacker.

Den tycks liderna vara dåliga även för
skogens osynliga väsen. I tras kyrkan
byggdes lär ett bygghall ha sagt att den
skulle flytta bort i 50 år, fick se sin, om
den kunde stanna, för människobarnens
kyrklorkor, som gjorde så ont i öronen på
ett gammalt betydligt troll.

Ussstjäll - bottnär.

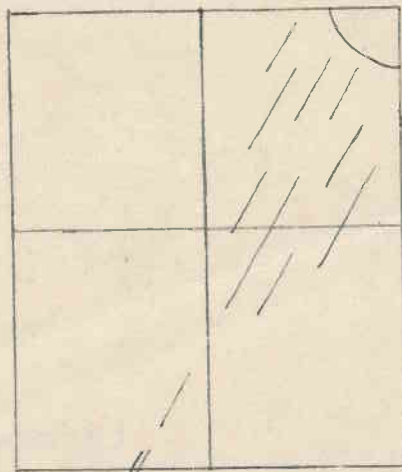
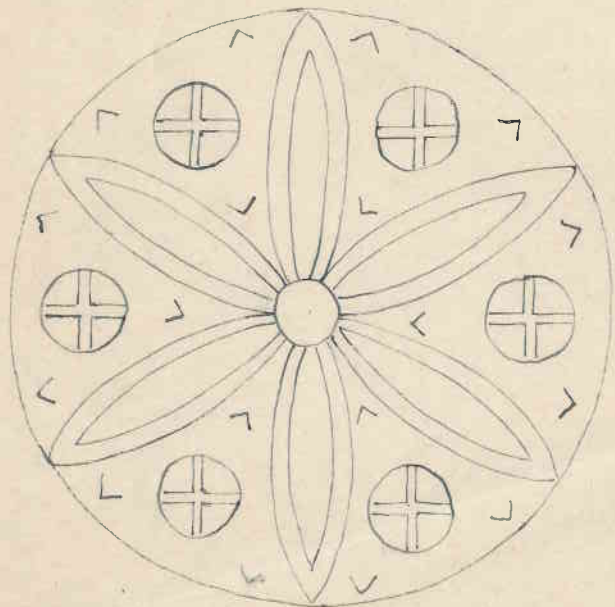
träkärna. →

→
mullbrä. →

↑
mullbr. 47

det är lösdags.

Landsmålsarkivet Uppsala 3437
Viola Järnfeldt. 1931. JÄRNA
DAL.

Frgl. 12